MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING AXLOQIY QARASHLARI VA UNING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI

Avezova Kamola Xazratqulovna
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti
“Manaviyat asoslari huquq talimi” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mahmudxo‘ja Behbudiyning axloqiy qarashlari jamiyatning ma’naviy va madaniy yuksalishida muhim o‘rin tutadi. U axloqni inson va jamiyat taraqqiyotining asosiy omili deb bilib, ilm-ma’rifat, adolat, vatanparvarlik va halollikni targ‘ib qilgan. Behbudiyning ta’lim-tarbiyaga oid qarashlari yosh avlodni komil inson etib tarbiyalashga qaratilgan bo‘lib, uning asarlarida axloqiy me’yorlar, fidoyilik va mas’uliyat muhim o‘rin egallaydi. Uning g‘oyalari jamiyat taraqqiyotini tezlashtirishga, xalqni savodli va ongli qilishga xizmat qilgan. Behbudiyning axloqiy merosi bugungi kun uchun ham dolzarb bo‘lib, milliy o‘zlikni anglash va taraqqiyotga hissa qo‘shishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Axloqiy qarash, ma’naviyat, ma’rifatparvarlik, adolat, halollik, vatanparvarlik, tarbiya, komil inson, mas’uliyat, jamiyat taraqqiyoti, o‘zlikni anglash, madaniy yuksalish.

НРАВСТВЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ МАХМУДХОДЖИ БЕХБУДИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация: Нравственные взгляды Махмудходжи Бехбуди играют важную роль в духовном и культурном развитии общества. Он считал нравственность основным фактором развития человека и общества, пропагандировал знания, просвещение, справедливость, патриотизм и честность. Взгляды Бехбуди на образование и воспитание направлены на воспитание подрастающего поколения гармонично развитыми личностями, в его произведениях важное место занимают нравственные нормы, самоотверженность и ответственность. Его идеи служили

ускорению развития общества, просвещению народа. Нравственное наследие Бехбуди остается актуальным и сегодня, и обосновано его вклад в национальное самосознание и развитие.

Ключевые слова: Нравственный взгляд, духовность, просвещение, справедливость, честность, патриотизм, воспитание, совершенный человек, ответственность, развитие общества, самосознание, культурный подъем.

MAHMUDXOJA BEHBUDIY'S ETHICAL VIEWS AND THEIR SIGNIFICANCE IN SOCIETAL DEVELOPMENT

Abstract: Mahmudhoja Behbudi's moral views play an important role in the spiritual and cultural development of society. He considered morality to be the main factor in the development of man and society, promoting science, enlightenment, justice, patriotism, and honesty. Behbudi's views on education and upbringing are aimed at educating the younger generation as harmoniously developed individuals, and moral norms, dedication, and responsibility occupy an important place in his works. His ideas served to accelerate the development of society, to make the people literate and conscious. It is substantiated that the moral heritage of Behbudi is relevant to this day and contributes to the understanding of national identity and development.

Keywords: Moral views, spirituality, enlightenment, justice, honesty, patriotism, upbringing, perfect human being, responsibility, societal development, self-awareness, cultural advancement.

Kirish. Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875–1919) – o‘zbek jadidchilik harakatining yorqin namoyandalaridan biri bo‘lib, u milliy uyg‘onish va madaniy-ma’rifiy taraqqiyotga ulkan hissa qo‘shgan. Uning axloqiy qarashlari jamiyatni isloh qilish, insonparvarlik, ma’rifatparvarlik va odob-axloq me’yorlarini takomillashtirish kabi masalalar bilan chambarchas bog‘liq edi. Behbudiy o‘z asarlarida va faoliyati davomida jamiyat axloqini yuksaltirishga intilgan, xalqni johillikdan xalos etish va ilm-ma’rifat bilan yuksaltirishga harakat qilgan. Jamiyatning bir bo‘g‘ini bo‘lmish oiladagi ma’naviy-axloqiy tarbiya haqida gapiradigan bo‘lsak, bu bolalarga ma’naviy va axloqiy qadriyatlarni o‘rgatish va halollik,

hurmat, mas’uliyat, hamdardlik kabi ijobiy xislatlarni yoshligidan sindirish jarayonidir. Globallashuv davrida milliy va ma‘naviy qadriyatlarga − ommaviy madaniyatning tahdidi kuchayib bormoqda. Bu, avvalo, yosh avlodni bilim olish, vatan va yurt ravnaqi, rivojlanishi uchun hissa qo‘shishi lozimligiga raxna solib, yoshlarning ongini turli yot tushunchalar bilan yog‘irilgan illatlar bilan zaharlanishiga olib kelmoqda. Buning to‘laqonli davosi hisoblangan milliy ma’naviy qadriyatlarimizning ajralmas qismi bo‘lgan ma’naviy - axloqiy tarbiya ajdodlarimizning ibratli hayoti va asarlarida o‘z aksini topgan. Darhaqiqat, “turli mafkuraviy va ma‘naviy tahdidlarga qarshi - bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor, havas qilsa arziydigan ulug ajdodlarimiz bor”[1]. Axloqiy tarbiyani jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri deb bilgan. U millatning ma’naviy yuksalishi va rivojlanishi uchun tarbiyaning muhimligini alohida ta’kidlagan.

Behbudiy ta’lim-tarbiyaning faqat ilmiy bilim berish bilan cheklanmasligini, balki insonni axloqiy jihatdan yuksaltirishga ham qaratilishi lozimligini qayd etgan. “Jamiyat taraqqiyoti insonlarning axloqiy yetukligiga, ulardagi vatanparvarlik, halollik, adolat, mehnatsevarlik kabi fazilatlarning shakllanishiga bog‘liq. Behbudiy maktab va madrasalarni isloh qilish, yangicha ta’lim tizimini joriy etish orqali yosh avlodni ma’naviy tarbiyalashga harakat qilgan”[2].

Mahmudxo‘ja Behbudiy axloqiy tarbiyani jamiyat taraqqiyotining asosi deb bilgan. U inson axloqiy yetuklikka erishishi uchun uch asosiy omilga e’tibor qaratgan: “a) ilm va ma’rifat – Behbudiy fikricha, har bir inson bilimli bo‘lishi, ilm nuri bilan o‘z tafakkurini yoritishi kerak; b) adolat va halollik – jamiyatda adolat tamoyillariga rioya qilish axloqiy barkamollikning muhim sharti hisoblanadi; c) Mehnatsevarlik va fidoyilik – inson o‘z vataniga, xalqiga xizmat qilishi lozim. Behbudiy dangasalik va loqaydlikni jamiyat taraqqiyotiga to‘siq deb bilgan”[3]. Mahmudxo‘ja Behbudiy ilgari surgan ushbu tamoyillar nafaqat o‘sha davr, balki bugungi jamiyat uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Ilm va ma’rifat inson tafakkurini yoritib, uni ongli hayot kechirishga undaydi. Bugungi globallashuv davrida esa bilim va texnologiya taraqqiyoti jamiyat rivojining bosh mezoniga aylangan. Behbudiy ilmni nafaqat shaxsiy taraqqiyot, balki millatning mustaqilligi va taraqqiyoti garovi deb bilgan. Adolat va halollik esa jamiyatni tartibga

soluvchi asosiy qadriyatlardan biridir. Agar jamiyatda adolat tamoyillari kuchli bo‘lsa, ijtimoiy tenglik ta’minlanadi va korrupsiya kabi salbiy holatlar kamayadi. Behbudiy adolatni axloqiy barkamollikning eng muhim shartlaridan biri deb hisoblab, bu qadriyatni yoshlarga singdirish lozimligini uqtirgan.

Uning axloqiy qarashlarida an’anaviy islomiy qadriyatlar va zamonaviy dunyoqarash uyg‘unlashgan. Bu esa uning g‘oyalarini xalq orasida tez tarqalishiga sabab bo‘lgan. Behbudiy axloqiy yetuklikni jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri deb bilgan. U xalqning johillik va qoloqlikdan qutulishi uchun, avvalo, ma’rifatli bo‘lishi kerakligini ta’kidlagan. Uningcha, axloqiy yetuk jamiyat quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak: 1) halollik va poklik – korrupsiya va poraxo‘rlik illatlari jamiyatni yemiradi. Behbudiy halollik va poklikni insoniy fazilat sifatida juda yuqori qadrlagan; 2) mas’uliyat va vatanparvarlik – har bir fuqaro o‘z zimmasidagi mas’uliyatni his qilishi, vatan va xalq ravnaqi uchun fidoyilik ko‘rsatishi lozim; 3) oila tarbiyasi va axloqiy qadriyatlar – Behbudiy oilani axloqiy tarbiyaning asosiy o‘chog‘i deb hisoblagan.

Behbudiy jamiyatning axloqiy tanazzuli muammosiga qarshi kurashish uchun matbuot va adabiyotning kuchidan foydalangan. Uning asarlarida va maqolalarida ma’rifatparvarlik va odob-axloq masalalari keng yoritilgan. Behbudiy axloqiy tarbiyani shakllantirish va rivojlantirishda asosiy manbai ta’lim va tarbiya ekanini yaxshi anglagan. U maktab va madrasalarni isloh qilish, ularda yangi pedagogik usullardan foydalanish tarafdori edi. Behbudiy yangi usul maktablarini tashkil etish orqali bolalarga nafaqat ilm, balki axloqiy fazilatlarni ham singdirishni maqsad qilgan. Behbudiy ta’lim beruvchilar, ya’ni ustozlarning axloqiy fazilatlariga alohida e’tibor qaratgan. U o‘qituvchilarni bolalarga nafaqat bilim beruvchi, balki axloqiy tarbiya beruvchi shaxslar deb hisoblagan. Uning fikricha, “ustozlar o‘z shogirdlariga namuna bo‘lishi, ularga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishi zarur ijtimoiy voqeilik deb hisoblagan. Mahmudxo‘ja Behbudiy ayollarning jamiyatdagi o‘rniga alohida e’tibor qaratgan”[4]. Jamiyatning taraqqiyoti ayollarning ma’rifatli va axloqiy yetuk bo‘lishiga ham bog‘liq.

Behbudiy jamiyatning kelajagi onalarga bog‘liq ekanini tushungan. Shuning uchun ham u ayollar ta’limini rivojlantirishni axloqiy jihatdan muhim vazifa deb bilgan.

Uningcha, ma’rifatli ona farzandini to‘g‘ri tarbiyalaydi va jamiyat axloqiy jihatdan yuksaladi. Behbudiy oilaviy hayotda o‘zaro hurmat va muhabbatning muhim ekanini ta’kidlagan. Oilada er-xotin bir-biriga mehribon bo‘lishi, bolalar esa ota-onaga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi lozimligini qayd etgan.

Behbudiy xalqni ma’rifat bilan uyg‘otish va axloqiy isloh qilish yo‘lida matbuotdan samarali foydalangan. U 1913-yilda “Oyna” gazetasini tashkil etib, unda jamiyat axloqiy muammolariga oid maqolalar chop etgan. Behbudiy xalqning bilim olishiga to‘sqinlik qilayotgan eskicha qarashlar va johillik bilan kurashni o‘zining asosiy vazifalaridan biri deb bilgan. U xalqni dunyoqarashini o‘zgartirish, zamonaviy fikrlashga o‘rgatish orqali jamiyatni yuksaltirishni maqsad qilgan. Uning ta’lim-tarbiya sohasidagi islohotlari yosh avlodning nafaqat ilmli, balki ma’naviy yetuk bo‘lib voyaga yetishiga qaratilgan edi. Behbudiy axloqiy qadriyatlarni targ‘ib qilib, jamiyatda ijtimoiy mas’uliyat, vatanparvarlik va halollikni ustuvor qo‘ygan. Uning qarashlari bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib, ma’rifatparvarlik va axloqiy tarbiyaning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z davrining ilg‘or mutafakkirlaridan biri bo‘lib, uning axloqiy qarashlari bugungi kun uchun ham dolzarb hisoblanadi. U ilm-ma’rifat, halollik, vatanparvarlik, adolat va mehnatsevarlikni jamiyat axloqiy yetukligining asosi deb bilgan. Behbudiy o‘zining fidoyiligi, ma’rifatparvarligi va adolatparvarligi bilan o‘zbek jadidchilik harakatining yetakchi namoyandalaridan biri sifatida tarixda o‘chmas iz qoldirdi. Uning g‘oyalari va axloqiy qarashlari bugungi kunda ham yosh avlod uchun muhim ibrat manbai bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, birinchidan, Behbudiy ilmni shaxsiy taraqqiyot vositasi sifatida emas, balki butun jamiyatning ravnaq topishi uchun zaruriy omil deb bilgan. Bilimli insonlar jamiyatni oldinga yetaklaydi, nodonlik esa taraqqiyotga to‘siq bo‘ladi.

Ikkinchidan, adolat va halollik mustahkamlangan jamiyatda ishonch, barqarorlik va taraqqiyot ta’minlanadi. Behbudiy korrupsiya va nohaqlikni jamiyatning yemirilishiga sabab bo‘luvchi omillar sifatida ko‘rgan va axloqiy poklikni targ‘ib qilgan.

Uchinchidan, dangasalik va loqaydlik jamiyat rivojiga to‘siq bo‘lsa, fidoyilik va mehnatsevarlik taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchidir. Behbudiy inson harakatda bo‘lishi, o‘z ustida ishlashi va Vataniga xizmat qilishi kerakligini ta’kidlagan.

To‘rtinchidan, jamiyatni isloh qilish uchun avvalo insonni tarbiyalash lozim. Behbudiy axloqiy tarbiyani ta’lim bilan uyg‘un holda olib borish kerakligini aytib, yosh avlodning ma’naviy kamolotini muhim deb bilgan.

Beshinchidan, moddiy taraqqiyotdan avval insonning ma’naviy yuksalishi muhimdir. Behbudiy inson kamolotining asosi uning axloqiy qadriyatlariga bog‘liq ekanligini qayd etib, ma’naviy yetuklikni jamiyat barqarorligining garovi sifatida ko‘rsatgan.

Mahmudxo‘ja Behbudiyning axloqiy qarashlari va uning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini anglashda quyidagi tavsiyalarni ilgari suramiz:

Behbudiyning asosiy g‘oyalari ilm-fan va ma’rifat orqali jamiyatni yuksaltirishga qaratilgan. Bugungi kunda ham yosh avlodga ta’lim berishda uning qarashlaridan foydalanish, adabiyotlarini o‘rganish va targ‘ib qilish muhimdir.

Behbudiyning axloqiy qarashlari odob-axloq, halollik va vatanparvarlik tushunchalariga asoslangan. Jamiyatda odobli, ma’rifatli va vataniga sodiq shaxslarni tarbiyalash uchun uning asarlaridagi axloqiy ta’limotlarni ta’lim dasturlariga kiritish lozim.

Uning fikricha, xalqning taraqqiy etishi uchun milliy o‘zlikni anglash va an’analarni saqlab qolish muhim. Hozirgi kunda madaniy merosni asrab-avaylash, yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat bilan qarashga o‘rgatish orqali Behbudiyning g‘oyalarini amalga oshirish mumkin.

Behbudiyning qarashlarida adolat va tenglik tamoyillari muhim o‘rin tutadi. Jamiyatda adolatli qonun ustuvorligini ta’minlash, korrupsiya va befarqlikka qarshi kurashish orqali uning ijtimoiy islohotlarga oid qarashlarini hayotga tatbiq etish zarur.

Behbudiyning jadidchilik harakati matbuot va ommaviy axborot vositalari orqali keng targ‘ib qilingan. Bugungi kunda ham uning tajribasidan foydalanib, yoshlarni to‘g‘ri ma’lumotlar bilan ta’minlash, ma’naviy tarbiyani kuchaytirish va soxta axborotlarga qarshi kurashish dolzarb ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Aliyev A. Mahmudxo‘ja Behbudiy. – Toshkent.: “Yozuvchi”, 1994. – B. 32.
2. Маҳмудхўжа Беҳбудий. *Танланган асарлар*. – Тошкент,: “Маънавият”, 1999. – B.34.
3. Маҳмудхўжа Беҳбудий. *Танланган асарлар*. – Тошкент,: “Маънавият”, 1999. – B.12.
4. Abdurashidov Z. Jadidlar. Mahmudxo‘ja Behbudiy. – T.: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2022. – B.156.
5. Qaxxarova M., Absattorov B. M. Evolution of views on ethics, ethical criteria and ethical standards //The Light of Islam. – 2020. – T. 1. – C. 110-115.
6. Mamarasulovich A. B. Religious and philosophical foundations of human moral development //American Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2022. – T. 11. – C. 154-163.
7. Mamarasulovich A. B. Religious and Philosophical Aspects of Human Moral Development. – 2022.
8. Absattorov B. M. Spiritual And Moral Development Of The Person In Modern World //Central Asian Problems of Modern Science and Education. – 2019. – T. 4. – №. 2. – C. 167-173.